

*Ірина Вадимівна ЯКОВЛЕВА,
аспірантка Київського університету
імені Бориса Грінченка
(Київ)*

РОДИНА ГРІНЧЕНКІВ І «ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ» У ЗАГАЛЬНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Жіночий рух на розділених між двома імперіями українських землях був логічним продовженням боротьби українців за свою свободу загалом. Завдяки особливому ставленню до жінки, залишки якого збереглися в українських інтелігентних сім'ях, Борис і Марія Грінченки не лише осмислили «жіноче питання» теоретично, а й відповідно виховували свою єдину доньку Анастасію, яка стала в авангарді загальнолюдської боротьби за повагу до людини як такої та створення нового, заснованого на партнерстві суспільства.

Ключові слова: Борис Грінченко, Марія Грінченко, М. Загірня, Настя Грінченко, жіноче питання, патріархальний дискурс, феміністичний дискурс, гендер, біографістика.

Для вивчення процесів формування свідомості сучасної української людини необхідним є дослідження їхніх витоків. Видатні діячі українського просвітницького руху поряд із ідеями демократії, рівноправності, просвіти та підтримки народу цілком логічно розвивали ідею боротьби за права жінок.

Проблему безправ'я жінки порушував ще Т. Шевченко, а серед програмних документів Кирило-Мефодіївського братства знаходимо й працю М. Савича «Визволення жінок» [24, с. 136], у якій він зокрема наголошує на неможливості побудови нового суспільства без рівності обох статей.

Відомою та популярною в обох імперіях — Росії й Австро-Угорщині — була також праця Дж. С. Мілля «Про підкорення жінок», перекладена та надрукована російською мовою 1869 р., а польською — 1870 р. Так, Н. Кобринська серед книг, які справили на

неї найбільший вплив, називає поряд із творами К. Гофмана, Ю. Кремера, А. Бебеля та ін., головною саме працю Мілля, котру вони з чоловіком переклали українською мовою. Згодом, після створення «Товариства руських жінок» та активної співпраці з піонеркою жіночого руху Ганною Барвінок, Наталія Кобринська разом із Іваном Франком та Оленою Пчілкою 1887 р. видає «Перший вінок» — перший альманах творів українських жінок [6; 8].

«Жіноче питання»¹ активно обговорювалось у тогочасній пресі, художній літературі та, звичайно, у приватному листуванні. Позиції тих чи інших громадських і культурних діячів досить різні, схематично можемо назвати три основні. Перша — підтримка ідеї про природну неповноцінність жінки, а отже, і необхідність її підпорядкування². Друга, ліберальна (або соціокультурна) позиція головним чином для досягнення рівності у правах вимагала піднесення рівня освіти жінок і залучення їх до участі у культурному та громадському житті³. Третя, офіційна для подальшого жіночого руху на теренах сучасної України, — марксистська (соціально-економічна) позиція. Її прибічники вважали експлуатацію жінки частиною соціально-економічного пригноблення, а відтак, вирішення «жіночого питання»⁴ залежним від перемоги пролетаріату та радикальних суспільних перетворень [2].

Нас цікавить питання гендерного дискурсу в розрізі так званого «жіночого питання» кінця XIX – поч. XX ст. Досліджуючи матеріали фондів Інституту рукопису НБУВ, ми розглянули крізь призму «жіночого питання» формальне та особистісне спілкування визначних діячів того часу — Бориса та Марії Грінченків — як окремий феномен соціокультурної ситуації кінця XIX – початку XX ст.

¹ Тут маємо на увазі весь комплекс проблем, безпосередньо пов'язаних зі ставовою та іншою нерівністю жінок у суспільстві та дискусії, що ведуться з метою пошуку шляхів розв'язання цього питання.

² Проілюструвати її можна висловом ректора Львівської духовної семінарії О. Бачинського: «...нам треба жінок, виховуючих дітей, а не забавляючихся в літературу» [29, с. 86]. Зрозуміло, що у дискусію з ідеологами жіночого руху носії подібних ідей практично не вступали.

³ У заданому «Визволенні жінки» наголошувалася неможливість досягнення соціальної справедливості без рівноправ'я статей, яке досягається найперше наданням жінкам освіти: «Якщо жінки хочуть піднятися до становища і прав чоловіків, вони повинні також піднятися до того ж ступеня відчуження ідей» [24, с. 134].

⁴ Власне саме поняття «жіноче питання» замість «емансипація» введене вжиток саме прибічниками соціально-економічного напрямку, див.: К. Маркс «Німецька ідеологія», Ф. Енгельс «Походження сім'ї, приватної власності і держави», А. Бебель «Жінка і соціалізм» тощо. Цікавою також для увиразнення обох позицій є полеміка Н. Кобринської з К. Цеткін.

Як активні учасники громадського життя в часи уже ширшого розгортання боротьби жінок за свої права в усьому світі, Грінченки не могли залишити «жіноче питання» поза увагою. Більше того, свої погляди вони активно втілювали в життя, подаючи оточуючим особистий приклад практичної реалізації ідей, які навіть для багатьох їхніх виразників залишалися суто теорією⁵. Сучасники Грінченків, пишучи про них, наголошували на особливих, заснованих на засадах рівності та партнерства, стосунках у родині Бориса Дмитровича Грінченка⁶. Так, Іван Липа наголошував, що «...обоє складають одну душу, разом роблять одне діло і не легко, може, й неможливо, розділити працю одного від другого...» [20].

Багатогранній діяльності та неординарній особистості Б. Д. Грінченка присвячували свої розвідки багато дослідників. Починаючи від написаної Миколою Плеваком біографії Бориса Грінченка, монографії Сергія Єфремова «Борис Грінченко. Про життя його та діла», численних спогадів і статей сучасників, критичних і біографічних нарисів (зокрема, нарис Л. Смілянського з серії нарисів про українських класиків [25]) і до численних сучасних наукових студій знаходимо згадки про особливі, партнерські стосунки з дружиною та повагу до кожної людини, незалежно від соціального статусу.

Проте окремі аспекти біографічного характеру досі лишалися поза увагою, зокрема тому, що сам Б. Грінченко не вважав особисте життя вартим уваги: «Мій життєпис цілком нікому не цікавий» [22, с. 41]. Так само вважала і М. Грінченко, пишучи, зокрема, в листі до М. Плевака: «Про особисте життя Бориса Дмитровича нема чого багато писати — він про його й сам мало дбав, а треба докладніше писати про його працю» [18].

Водночас існує багато опосередкованих свідчень того, що боротьба жінок за свої права не лише спонукала Бориса та Марію Грінченків порушувати відповідну тематику у своїх рукописах і публікаціях, а й наклала відбиток на їхнє родинне життя.

Тут робимо спробу окреслити ставлення родини Грінченків до «жіночого питання» в межах соціокультурного контексту кінця XIX – початку XX ст.

Про те, що Б. Грінченко не просто цікавився «жіночим питанням», а й активно його вивчав, свідчить фактично цьому питанню

⁵ Чого було варте лише виховання чи не першої інтелігентної суто україномовної дитини — Насті Грінченко [21].

⁶ Варто, проте, зазначити, що вже на той час в українських освічених сім'ях із поважними національно-культурними традиціями особлива пошана до жінки не була чимось небаченим. Як приклад можна навести родинні традиції Білозерських, Косачів, Озаркевичів тощо.

присвячена спеціальна робота «Жінка в допатріархальну добу» [13]. Автограф датовано 1884 р. — роком одруження з Марією Миколаївною Гладиліною, коли, як каже сам Б. Грінченко в написаній 1909 р. для видавництва «Час» автобіографії «...жінка моя з того часу стала мені вірним товаришем у всіх моїх заходах і в багатьох важких і важких працях»⁷. Рукопис зберігається в ІР НБУВ і тільки нині підготовлений до публікації.

Там само є ще один незавершений рукопис — «Борня жінки за свою самостійність» [12]. Він фактично повторює «Жінку в допатріархальну добу», проте зі зміщеними акцентами та суттєвими купюрами. Отже, Борис Грінченко планував переробити свою статтю для публікації, але згодом від цього наміру з якихось причин відмовився⁸.

В обох текстах, які фактично є різними варіантами однієї статті, Борис Дмитрович детально аналізує проблему «боротьби жінки з чоловіком» від доісторичних часів до його сьогодення.

У цій праці Б. Грінченко стверджує, що «...борня жінки за свою самостійність почалася не тільки з нового часу, але вона проходить через усю історію чоловіцтва...», тобто автор наголошував на одвічності цього питання.

Загалом стаття присвячена проблемі виникнення індивідуального одруження. Автор намагається знайти причини, які послужили своєрідним зламом первісних традицій, як-от спільності жінок, і спричинили появу індивідуальної моногамної форми одруження, адже це «...історія <...> незмірно цікава і вдивляючись у неї нам довелось би може багато де в чому одмінити свої погляди на становище жінок».

Б. Грінченко зазначає, що і зараз (тобто на момент написання) у світі є пережитки первіснообщинного ладу (наведені приклади папуасів Австралії — роздільне проживання, ескімоси Алеутських островів — спільність жінок і чоловіків, спільність жінок у народів на островах Океанії). Проаналізувавши наведені факти, автор зауважив,

⁷ І, 32303 (чернетка), І, 32449 (чистовик рукою М. Грінченко), видана 2016 р. у збірнику «Людина без копії — Борис Грінченко...» [22]. Упорядник доповнює текст автобіографії історією її написання, зазначаючи, що ця автобіографія є останньою хронологічно, та взагалі є чи не останнім написаним рукою Б. Грінченка текстом (датується 2.11. 1909 р.). 1883–1884 рр. датуються також присвячені ролі жінки в освіті статті в Санкт-петербурзькому педагогічному журналі «Русский начальний учитель» (див. нижче).

⁸ Про те, що «Жінка в допатріархальну добу» «застрягла», довідуємося з листа до І. Франка від 3 квітня 1886 р., де Б. Грінченко згадує цю статтю серед «купки», що «цензура не пускає», та запитує, чи не згодилася б вона до публікації у «Зорі» (цит. за Погрібний А. Листування Бориса Грінченка з Іваном Франком // Рад. літературознавство. — 1988. — № 12. — С. 31–43).

що всі народи у своєму розвитку сімейного життя пройшли своєрідну фазу спільного життя (спільності чоловіків і жінок) і лише в окремих диких племен ця традиція в поодиноких формах збереглася в наш час.

Як вважав Грінченко, «...*всі народи почали спільним одруженням...*» і лише після певного розумового та морального розвитку соціуму ця форма була витіснена індивідуальною. Також він вказує, що поряд із традиційною формою індивідуального одруження існують і такі, що чужі індивідуальній формі.

Основним же чинником, який підштовхнув до появи індивідуального одруження, став «...*крадіж жінок — ось де початок індивідуального одруження... Коли ж він (мужчина) крав або в бран забирав жінку з чужого роду, то тут вона ставала вже його особистою власністю: він сам її придбав і міг держати лише для себе одного*». За словами Б. Грінченка, користь із такого звичаю була і чоловікам, і жінкам — перші отримували жінку у цілковиту власність, а другі позбувалися численних чоловіків-партнерів.

Іншою причиною може бути також осілість, яка поступово прийшла на зміну кочовому способу життя та хазяйнування. Необхідність мати в домі помічника та господиню також спонукала до таких трансформацій, адже «...*таким пособником була жінка-бранка*».

Також важливим на думку автора фактором, який сприяв появі індивідуального одруження, був і природний добір. «*Чоловік вкупі з жінкою в індивідуальному одруженні мали більше змоги вижити у борні за існування*». Окрім того діти, котрі виростили у такому подружжі, мали вже певний нахил до індивідуального одруження в силу виховання. «*Чоловік, який ціною боротьби придбав собі жінку, вже не міг так просто її відпустити до інших і, живучи з нею вкупі, привчав її до непохитливості*». Крім того, племена, які мали форму індивідуального одруження, мали більше сильних індивідуумів. Як наслідок такі племена завжди перемагали ті, в яких переважав гетеризм, адже в результаті гетеризму жінки народжували менше і квалітших дітей. Саме ці фактори, за словами Грінченка, сприяли поширенню індивідуальної форми одруження по всьому світу.

Розглядаючи форми одруження, розповідає Б. Грінченко і про таку для жителя Російської Імперії екзотику, як жінковладство. Так, він наголошує одну з головних думок твору — що патріархальний лад як такий не є природним і непорушним, але був свого часу сформований тими чи тими причинами⁹.

⁹ Серед ілюстрацій панування жінок Б. Грінченко наводить розповіді про Африку й острови Океанії, цитати Геродота та інших істориків, а також українську казку, присвячену цій же темі, зазначаючи, що вона «*записана в Сумському повіті Харк. губ. і буде надрукована*» [13, арк. 32].

«Жінка в допатріархальну добу» так і залишилася в рукописі. Стаття не просто засвідчує зацікавленість Б. Д. Грінченка «жіночим питанням», а змушує подивитися під іншим кутом на його подальші твори та діяльність. Пам'ятаючи про виняткову цілісність природи та принциповість Бориса Дмитровича, можемо навіть сказати, що, виробивши свою чітку позицію, Грінченко працює над «жіночим питанням» у вимірах ідеологічному та художньому. І, звичайно ж, власним життям подає зразок реалізації своїх поглядів на практиці.

Своєрідним продовженням цієї праці є написане М. М. Грінченко по смерті чоловіка власне дослідження історії шлюбу та «жіночого питання», що продовжує їхні спільні погляди на роль жінки в суспільстві — «Про одружіння на Україні в давніші часи» (1912) [10].

У цій праці Марія Грінченко висвітлює роль жінки в сім'ї та її стан у суспільстві до закріпачення. Так, у розділі про розлучення та сімейне життя вона навела низку прикладів, які засвідчують, що в часи XVI–XVII ст. жінки мали набагато більше прав. Авторка наводить приклад із життя міст Правобережної України, де діяло Магдебурзьке право. За ним і чоловік, і жінка могли одружуватися кілька разів у випадку смерті одного з подружжя. Іншим промовистим фактом, який свідчить про роль жінки в тогочасному суспільстві, є згадка про те, що «...присудженого на смерть злочинця могла вивольнити від смерті дівчина, яка згодилася з ним одружитися» [10, с. 22]. При цьому авторка зазначає, що писаного закону, який би дозволяв подібні дії, не було, тобто це був лише звичай, що швидше за все прийшов із Західної Європи.

Також за словами М. Грінченко в XVI–XVII ст. майже не було одруження силою: «Не було в нас такого звичаю, щоб оддавати дочку чи женити сина силоміць. Дівчата в нас не сиділи в хаті, нікого не бачучи. Сем'ї були знайомі межі собою, бували одні в одних, то й дівчата й хлопці мали змогу пізнавати одне одного, покохатися» [10, с. 26]. Але навіть після шлюбу жінка не ставала «власністю» свого чоловіка: «...стан замужньої жінки був далеко кращий і вільніший, ніж він тепер є не тільки у нас самих, а й у декотрих більше культурних народів» [10, с. 28].

Розглядаючи питання права власності жінки, авторка зазначала, що «...право жінки ні від кого не залежало, і вона вважалася вільною господинею своєї власності» [там само]. М. Грінченко вказує, що жінка «вільно поряdkувала і власними спадковими, або набутими маєтками: мала право їх дарувати, продавати, на церкву записати і в застав дати». За тогочасними законами (тобто, за Литовським статутом) чоловік ніби вважався опікуном своєї жінки, але насправді «...вона тішилася такою ж незалежністю у своїх вчинках, як і він

сам. <...> ...жінка самостійно, від своєї власної особи, видавала правні листи, сама позивалась, а коли їй поручала чоловікові ставати в суді за себе, то по закону повинна була дати йому на це «умований лист», або, сучасною мовою, довіреність, якби комусь чужому» [там само].

Говорячи про шлюб та шлюбні відносини та порівнюючи їх із існуючими на час М. Грінченко, вона констатувала: «Про ту неволю, якою часто й густо буває для жінки шлюб у наші часи, тоді їй не чувано... Чоловіки тоді взагалі досить шанували своїх жінок, уважали їх за рівних собі і не обмежували їх діяльності тільки пекарнею та поранням коло дітей» [10, с. 29]. Наведена цитата є прямим доказом тогочасної рівноправності чоловіка та жінки в шлюбі.

Ілюстрацією ролі жінки в українському суспільстві є і наведений М. Грінченко приклад із XVI ст. із урядових книг, у яких були записи про судові позови між чоловіком і жінкою. Так, є судові записи про негарне поведіння князя Андрія Курбського зі своєю дружиною. Князь був із Московщини і, звикши так поводитися вдома, поведився так і зі своєю жінкою, замикав її до льоху, відбирав її майно. Жінці довелося жалітися навіть польському королеві [19].

Отже, розвідкою «Про одруження на Україні в давніші часи», де Марія Миколаївна наводить численні документи, що засвідчують цілковиту свободу тогочасної жінки у юридичних і громадських правах, вона продовжує справу свого чоловіка та солідаризується з ним.

Звісно, порівнювати праці, написані з майже тридцятирічною різницею, та ще й про різні історичні періоди, потрібно з великою обережністю. Але сама їх наявність доводить, що обидві «половинки» родини Грінченків, хоча і не вважали необхідною боротьбу виключно за права жінок (чи тому, що стояли на ліберально-просвітницьких засадах, а чи тому, що були в «жіночому питанні» згодні з поглядами прихильників соціально-економічної позиції), були цілком свідомі того, що проблема визволення жінки потребує вирішення.

Б. Грінченко порушив тему витоків класичного патріархального шлюбу, а відтак і «жіночого питання», всього за півроку по одруженні. Можливо, ідея вивчити це питання виникла в нього під впливом спілкування з нареченою, або й раніше він ним цікавився. Проте зі спогадів Марії Грінченко можна дізнатися, що своїми прогресивними поглядами Борис Грінченко був відомий ще до знайомства з нею («...до мене слава дійшла... років за три» [14]).

Про те, що Б. Грінченко вважав жінку рівною товаришкою чоловікові, окрім численних спогадів, свідчить і те, що він виступав за право жінок отримувати освіту нарівні з чоловіками¹⁰. Про це також можна дізнатися зі спогадів М. Грінченко «Школи, де вчителював

Борис Грінченко» [9]. У цій праці Марія Миколаївна докладно описує конфлікт із Христиною Данилівною Алчевською, де між іншим відповідає на її звинувачення Б. Грінченка в тому, що він був «...чуть ли не противником женского образования». М. Грінченко обурено пише, що Б. Грінченко «...вообще не делал разницы между мужчиной и женщиной в деле образования., всегда сочувствовал стремлению женщин к свету и отстаивал право их на образование. Я позволю себе привести в подтверждение этого одно место из сочинений Б. Д. «Хорошей женой и хорошей матерью может быть только та женщина, которая будет и хорошей гражданкой, а это невозможно в наше время без образования». Далі М. Грінченко наголошує, що Б. Грінченко завжди обстоював рівні права на освіту: «Грінченко не тільки не розганяв дівчат зі школи, а вмовляв батьків віддавати їх до школи так саме, як і хлопців» [9].

У такому ж вільнодумному як на той час дусі виховувало подружжя свою єдину дочку Настю і, за свідченнями сучасників, це виховання було більш, ніж результативним. Нині А. Б. Грінченко відома загалу (окрім того, що є дочкою Б. Грінченка) як письменниця, перекладачка та громадська діячка. Про те, що Настя Грінченко не лише займалася політичною та навіть революційною діяльністю, а й опинилася у вирі жіночого руху на західноукраїнських землях¹¹ [23], під час навчання захопившись боротьбою за емансипацію жінок, практично не згадується (хоча це, звісно, можемо пояснити загалом невеликою кількістю присвячених їй розвідок).

Зі згадок про львівський період життя Насті Грінченко (зокрема, зі «Спогадів про Івана Франка та про його семейове огнище» М. Грінченко [28]¹²) можна дізнатися, як шокувало юну Настю незвичне навіть для наддніпрянської України становище жінки у Львові. Так, галицькі норми хоча й наближалися до загальноєвропейських, проте були значно строгішими: зокрема, дівчина не могла сама вільно ходити по вулиці без супроводу тощо.

Про незвичність галицьких звичаїв того часу щодо статусу жінки пишуть багато наддніпрянських українців. Обговорювали цю тему в листуванні й Настя з Марією у 1903 р. (рік вступу до універси-

¹⁰ На той час право жінок на освіту було важливою частиною «жіночого питання». Його порушували в такому аспекті у своїх працях М. Драгоманов і С. Русова. Ролі жінки в освіті й освіті для жінки були присвячені статті Бориса Грінченка у Санкт-Петербурзькому журналі «Русский народный учитель» 1883–1884 р. «Змишевские педагогические курсы» та «Письмо в редакцию».

¹¹ «...була студенткою Львівського університету, брала участь в партійній політичній роботі, особливо грала видатну роль в жіночій громаді» [21].

¹² Автограф у ІР НБУВ: І, 32659. Скорочено публікувалися: «Іван Франко у спогадах сучасників», Загірня М. «Спогади» [9; 11].

тету). Причому у відповідь на опис Настею гнітючої атмосфери «дикості», М. Грінченко втішає її так: *«Жалієшся на застарілі традиції й забобони. Але, як мені здається, що тобі не обов'язково їм підлягати. Доведеться, може, де в чому рахуватися трохи з їхніми звичаями, а взагалі жити відповідно до своїх традицій»* [17].

Промовистими щодо львівських звичаїв згадками насичені також згадані вже «Спогади про Івана Франка...». Зокрема, своєрідну паралель можна провести між розповіддю М. Грінченко про окремі, сказати б, пікантні обставини приїзду його дружини до Харкова на ювілей педагогічної діяльності Христини Алчевської 1892 р. Варто, проте, зазначити, що цю історію М. Грінченко переказує з чужих розповідей, не ручаючись за її достовірність. Так, Марія Миколаївна посилається на розповідь Людмили Михайлівни Драгоманової. У свою чергу рідна сестра Ольги Франко Антоніна Трегубова подає цей епізод зовсім інакше [26] (тому напевне можна сказати лише одне — подібна історія з нею таки трапилася). М. Грінченко пише, що, оскільки І. Франкові був заборонений в'їзд до Російської імперії, його дружина, звісно, теж не могла там з'явитися під своїм іменем. Тому приїздила до Києва та Харкова з чужим паспортом, виписаним на ім'я якоїсь львівської повії¹³. Далі версії розходяться: М. Грінченко розповідає про сварку Франкової з родичами, що не хотіли її до себе пускати з таким паспортом і довелося зупинитися в готелі. Про те, що така сварка була, М. Грінченко наводить свідчення самої О. Франко: *«Про це вона й мені казала вже через багато років»* [28, с. 198].

Інакше про ті самі події розповідає А. Трегубова. За її версією, Ольга Франко відразу зупинилася у готелі (аби не компрометувати родину сестри), про сварку також нічого не згадано. Акцентує увагу вона на іншому: *«Перший день пройшов звичайно, а на другу ніч почали добиватися до неї різні люди з брудними пропонуваннями. Виявилось тоді, що паспорт був на ім'я особи, як-то кажуть, «легкого поводження», Ольга страшенно розхвилювалась, злякалась. Ми кликали навіть і лікаря, щоб її заспокоїти»* [26, с. 158].

Різні акценти розповідей про ту саму подію пояснюються просто — М. Грінченко зосереджує увагу на описові власних суб'єктивних вражень, а історію з паспортом переповідає в якості одного з низки епізодів, якими характеризує (як і більшість тих, хто писав про Франкову родину) О. Франко як особу неадекватну. У свою чергу Антоніна Трегубова відверто співчуває сестрі (можливо, замовчуючи неприємні епізоди), вважаючи однією з суттєвих причин

¹³ Тобто, власне посвідчення повії — «жовтий квиток», подібний до існуючих тоді у Російській імперії.

родинної трагедії Франків галицькі звичаї, до яких Ольга так і не змогла пристосуватися, та, відповідно, неприйняття Франкової дружини галичанами.

Спогади Марії Грінченко мають свій специфічний авторський стиль, вирізняються увагою до деталей і психологізмом. Окрім того, мемуарна література завжди суб'єктивна. Так, А. Швець коментує: «...враження від побаченого і пережитого у Франковому домі вона [тобто М. Грінченко – І. Я.] корелює та зіставляє з власним ідеалом родини...» та «...мимоволі ігнорує при цьому факт індивідуальної сімейної субкультури» [28, с. 192].

Про таку (зумовлену абсолютно об'єктивними причинами) суб'єктивність написаних 1921 р. спогадів про події 1904 та 1909 рр. свідчить той факт, що Марія Миколаївна не згадує і, ясна річ, не проводить паралелей зі схожою історією, що трапилася з нею самою під час візиту з дочкою до Львова того самого 1904 р.: її так само турбували непристойними пропозиціями лише тому, що, не знаючи «галицького поведження», вона під час реєстрації в готелі вказала власні ім'я та прізвище. Виявилось, заміжня жінка мала б реєструватися виключно під чоловіковим іменем, — розповідає у своїх спогадах про літо 1904. р. Дмитро Дорошенко [7].

Отже, можемо сказати, що жіночий рух на розділених між двома імперіями українських землях був логічним продовженням боротьби українців за свою свободу загалом. Більше того, завдяки особливому ставленню до жінки, залишки якого збереглися в українських інтелігентних сім'ях, Грінченки (хоча й ніколи не акцентували на цьому увагу самі) стали одними з тих, хто підготував ґрунт для активного включення жіноцтва до подій подальшої української революції. Борис та Марія Грінченки не лише осмислили «жіноче питання» історично та теоретично, а й відповідно виховували свою єдину доньку Настю, яка, представляючи нове, молоде покоління, стала в авангарді загальнонародської боротьби за повагу до людини як такої та створення нового, заснованого на партнерстві, суспільства.

Теоретичне осмислення «жіночого питання», хоча й не було Грінченками активно декларованим, серйозно вплинуло на їхнє життя. Зокрема, викладені вище дані є цінними для розуміння неймовірно (для тогочасного суспільства) толерантного ставлення батьків до цивільного (тобто без вінчання) шлюбу Анастасії Грінченко.

Питання про місце родини Грінченків у жіночому русі як частині загального соціокультурного контексту кінця XIX – початку XX ст. потребує подальшого вивчення та буде висвітленим докладніше у подальших роботах.

1. Борис Грінченко — відомий і невідомий: матер. Всеукр. наук. конференції (IX щорічні Грінченківські читання), 9 груд. 2016 р. [Текст] / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Н. М. Віннікової, О. В. Єременко, А. І. Мовчун. – Київ : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2017. – 164 с.
2. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство [Текст] / під ред. Гентош Л., Кись О. // Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т іст. досліджень. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. – 250 с.
3. *Грінченко Б.* Зібрання творів. Педагогічна спадщина: У 2-х кн. [Текст] / упоряд. О. Мислива, А. Мовчун, В. Яременко; вступ, слово В. О. Огнев'юка; передм., комент., прим. В. Яременка. – Київ : [Київ, ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. – Кн. 1. – 552 с.
4. *Грінченко Б.* Зібрання творів. Педагогічна спадщина: У 2-х кн. [Текст] / упоряд. О. М. Мислива, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; комент., прим. В. В. Яременка. – Київ : [Київ, ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. – Кн. 2. – 424 с.
5. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) [Текст] / Я. Грицак. – Київ : Критика, 2006. – С. 310–316.
6. *Денисюк І.* Поборниця прогресу [Текст] / І. Денисюк; К. Кріль // Кобринська Н. І. Вибр. твори / Н. І. Кобринська. – Київ, 1980. – С. 5–20.
7. *Дорошенко Д.* Мої спогади про давнє-минуле (1901–1914) [Текст] / Д. Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – С. 51-52.
8. *Жовтуля І.* Від літератури до фемінізму [Текст] / І. Жовтуля // Сучасність. – 2002. – № 11. – С. 84-89.
9. *Загірня М.* Спогади [Текст] / М. Загірня ; передмова, упоряд., приміт. Неживої Л. Л. – Луганськ : Шлях, 1999. – С. 27-85.
10. *Загірня М.* Про одруження на Україні в давніші часи [Текст] / М. Загірня. – [Київ] : Вид. М. Грінченко ; Друкарня 1-ої Київ. Друкар. Спілки, 1912. – 47 + (1) с. – (Книжки пам'яті Насті Грінченко. №6).
11. *Іван Франко у спогадах сучасників.* Кн. 2 [Текст] / упоряд., передмова та прим. О. І. Дея. – Львів : Каменяр, 1972. – С. 207–210.
12. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 31449.
13. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 31560.
14. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 32294.
15. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 32659.
16. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 41016.
17. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. III, 36722.
18. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. XXVII, 227.
19. *Лашко М. В.* Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грін-

- ченко (1863–1928) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 [Текст] / М. В. Лашко. – Київ : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2015. – 307 с. : іл.
20. *Липа Іван*. Ессе номо (Памяти Бориса Грінченка) [Текст] / Іван Липа // Українська хата. – 1910. – Кн. 5. – С. 312–318.
 21. *Липа Іван*. Пам'яті Насті Грінченкової // Там само. – 1909. – Ч. 7–8. – С. 353–355.
 22. «Людина без копії — Борис Грінченко: архівні документи, раритети, матеріали до біографії Б. Д. Грінченка, виявлені у 2013–2016 роках» [Текст] / В. В. Яременко. – Київ : Укр. пропілеї, 2017. – 258 с.
 23. *Клименко Н.* Львівський період життя Насті Грінченко: сторінки з біографії [Текст] / Н. П. Клименко // Борис Грінченко — відомий і невідомий: матер. щорічних Грінченківських читань: 5 груд. 2012 р. / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Л. Л. Хоружої, А. І. Мовчун. – Київ : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. – С. 58–78.
 24. *Сергієнко Г. Т. Г.* Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство [Текст] / Г. Я. Сергієнко. – Київ : Наук. думка, 1983. – 205 с.
 25. *Смілянський Л.* Борис Грінченко: критично-біограф. нарис [Текст] / Л. Смілянський ; ред. Я. Савченко. – Харків ; Київ : Держвидав України, 1930. – 104 с. – (Популярні нариси про українських клясиків).
 26. *Трегубова А.* Дещо з життя Ольги Франкової [Текст] / А. Трегубова // Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – Львів, 1997. – С. 158.
 27. *Франко-Ключко А.* Для тебе, Тату [Текст] / А. Франко-Ключко. – Київ : Ярославів Вал, 2010. – 574 с.
 28. *Швець А.* Із секретів «сімейного огнища» Івана Франка: мемуарні одкровення Марії Грінченко [Текст] / А. Швець // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : ВД «Стилос», 2010. – Т. 5. – С. 181–228.
 29. *Якимович Б.* Видатні українські соборницькі друки ХІХ ст. (до 120-річчя виходу у світ альманахів «Веселка», «Ватра» та «Перший вінок») [Текст] / Б. Якимович // Вісник Львів. ун-ту. Серія книгознавство... / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Наукова бібліотека. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 85–94.

REFERENCES

1. *Borys Grinchenko — vidomyi i nevidomyi* [Boris Grinchenko is well-known and unknown]. (2017). Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference *IX shchorichni Grinchenkivski chytannia* [10th annual Grinchenko's readings]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].

2. Hentosh, L. & Kis, O. (Eds.). (2003). *Hendernyi pidkhid: istoriia, kultura, suspilstvo* [Gender approach: history, culture, society]. Kyiv: VNTL-Klasyka. [in Ukrainian].
3. Grinchenko, Borys. (2013). Collected works. *Pedahohichna spadshchyna* [Pedagogical heritage]. In 2-th vols. (Vol. 1). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].
4. Grinchenko, Borys. (2013). Collected works. *Pedahohichna spadshchyna* [Pedagogical heritage]. In 2-th vols. (Vol. 2). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].
5. Hrytsak, Y. (2006). *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886)* [The Prophet in his own country. Franco and his community (1856–1886)]. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
6. Denysiuk, I. & Kril, K. (1980). *Pobornytsia prohresu* [Advocate of progress]. In *Kobrynska, N. Selected works*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Doroshenko, D. (1949). *Moi spohady pro davnie-mynule (1901–1914)* [My memories of the old-past (1901–1914)]. Winnipeg. [in Ukrainian].
8. Zhovtulia, I. (2002). *Vid literatury do feminizmu* [From literature to feminism]. *Suchasnist – Modernity*, 11, 84–89. [in Ukrainian].
9. Zahirnia, M. (1999). *Spohady* [Memoirs]. Luhansk: Shliakh. [in Ukrainian].
10. Zahirnia, M. (1912). *Pro odruzhinnia na Vkraini v davnishy chasy* [About marriage in Ukraine in earlier times]. Kyiv: Vyd. M. Grinchenko; Drukarnia 1-oi Kyiv Drukar. Spilky. [in Ukrainian].
11. Dei, I. (Ed.) (1972). *Ivan Franko u spohadakh suchasnykiv* [Ivan Franko in the memoirs of his contemporaries]. (Book 2). Lviv: Kamieniar. [in Ukrainian].
12. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Fond 1, 31449. [in Ukrainian].
13. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 31560. [in Ukrainian].
14. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 32294. [in Ukrainian].
15. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 32659. [in Ukrainian].
16. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 41016. [in Ukrainian].
17. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 3, 36722. [in Ukrainian].
18. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund, 27, 227. [in Ukrainian].
19. Lashko, M. (2015). *Pedahohichna i prosvitnytska diialnist Marii*

- Grinchenko (1863–1928)* [Pedagogical and Educational Activities of Mary Grinchenko (1863–1928)]. *Candidate's thesis (Pedagogy)*. Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv.[in Ukrainian].
20. Lypa, I. (1910). *Ecce homo (Pamiaty Borysa Grinchenka)* [Ecce homo (In memory of Boris Grinchenko)]. In *Ukrainska khata* (Vol. 5, 312–318). [in Ukrainian].
 21. Lypa, I. (1909). Pamiaty Nasty Grinchenko [(In memory of Nastya Grinchenko)]. *Ukrainska khata* (Vol. 7–8, 353–355). [in Ukrainian].
 22. Yaremenko, V. (Ed.). (2017). *Liudyna bez kopii — Borys Grinchenko: arkhivni dokumenty, rarytety, materialy do biohrafii B. D. Grinchenka, vyjavleni u 2013–2016 rokakh* [Man without a copy — Boris Grinchenko: archival documents, rarities, materials to the biography of B. D. Grinchenko, found in 2013–2016]. Kyiv: Ukr. propilei. [in Ukrainian].
 23. Klymenko, N. (2013). *Lvivskiy period zhyttia Nasty Hrinchenko: storinky z biohrafii* [Lviv period of Nastya Grinchenko's life: pages of the biography]. *Proceedings from Annual Grinchenko's readings Boris Grinchenko — well-known and unknown*. (Pp. 58–78). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].
 24. Serhiienko, H. (1983). *T. H. Shevchenko i Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo* [T. G. Shevchenko and the Cyril-Methodius Society]. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
 25. Smilianskyi, L. (1930). *Borys Grinchenko: krytychno-biohraf. narys* [Boris Grinchenko: critical biographer sketch]. Kharkiv; Kyiv: Derzhvydav Ukrainy. [in Ukrainian].
 26. Trehubova, A. (1997). *Deshcho z zhyttia Olhy Frankovoi* [Some of the life of Olga Franko]. In *Spohady pro Ivana Franka* [Memoirs about Ivan Franko]. Lviv. [in Ukrainian].
 27. Franko-Kliuchko, A. (2010). *Dlia tebe, Tatu* [For you, Daddy]. Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukrainian].
 28. Shvets, A. (2010). *Iz sekretiv «simeinoho ohnyshcha» Ivana Franka: memuarii odkrovennia Marii Grinchenko* [From the secrets of Ivan Franko's family hearth: memoir revelations by Maria Grinchenko]. In *Spadshchyna: Literaturne dzhereloznavstvo. Tekstolohiia* [Legacy: Literary Source Studies. Textology]. (Vol. 5, pp. 181–228). Kyiv: VD «Stylos». [in Ukrainian].
 29. Iakymovych, B. (2007). *Vydatni ukrainski sobornytski druky XX st. (do 120-richchia vykhodu u svit almanakhiv «Veselka», «Vatra» ta «Persnyi vinok»)* [Outstanding Ukrainian coofficial presses of the nineteenth century (to the 120th anniversary of the publication of the almanacs “Rainbow”, “Vatra” and “First Wreath”)]. In *Visnyk Lvivskogo universitetu. Serii knyhoznavstvo...* [Lviv University

Herald. Book study series...]. (Vol. 2, pp. 85–94). Lviv: Lviv Ivan Franko National University. Scientific Library. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 31.10.2017 р.

Yakovleva Iryna, postgraduate student of the Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv).

Grinchenko family and “women’s issue” in the general sociocultural context of the early XX ct.

Women’s movement in the Ukrainian lands divided between two empires was a logical continuation of the Ukrainians’ struggle for their freedom in general. Due to the special treatment of a woman, the remains of which were preserved in Ukrainian intelligent families, Borys and Mariia Grinchenko not only theoretically interpreted the “women’s issue” but also brought up their only daughter Anastasiia this way. In future Anastasiia Grinchenko stood at the forefront of the universal struggle for the respect of a human as is and creation of a new society based on the social partnership.

Key words: Boris Grinchenko, Mariia Grinchenko, M. Zahirnia, Nastia Grinchenko, “women’s issue”, patriarchal discourse, feminist discourse, gender, biographistics.

Яковлева И. В., аспирантка Киевского университета имени Бориса Гринченко (Киев).

Семья Гринченко и «женский вопрос» в общем социокультурном контексте начала XX в.

Женское движение на разделенных между двумя империями украинских землях было логическим продолжением борьбы украинцев за свою свободу в общем. Благодаря особому отношению к женщине, остатки которого сохранились в украинских интеллигентных семьях, Борис и Мария Гринченко не только осмыслили «женский вопрос» теоретически, но и соответственно воспитывали свою единственную дочь Анастасию, которая встала в авангарде общечеловеческой борьбы за уважение к человеку как таковому и создание нового, основанного на партнерстве общества.

Ключевые слова: Борис Гринченко, Мария Гринченко, М. Загирня, Настя Гринченко, женский вопрос, патриархальный дискурс, феминистический дискурс, гендер, биографистика.